

Stebimi: elektroninio monitoringo iššūkiai ir galimybės baudžiamosios justicijos kontekste

Rekomendacijos dėl elektroninio stebėjimo praktikos tobulinimo

Simonas Nikartas, Monika Žalnieriūtė, Loreta Matačiūtė

Vilniaus universitetas, Filosofijos fakultetas

Įvadas: svarbiausi tyrimo rezultatai

Nuteistųjų elektroninis stebėjimas tapo viena sparčiausiai plintančių baudžiamosios justicijos priemonių Europos valstybėse (Nikartas, 2025). Manoma, kad ši priemonė gali sumažinti recidyvą bei kalinių skaičių ir taupyti valstybės lėšas. Vis dėlto mokslinėje literatūroje pabrėžiama, kad praktikoje elektroninis stebėjimas dažniau papildo bausmes, nesusijusias su laisvės atėmimu, ir taikomas kaip jų kontrolės priemonė, o ne kaip alternatyva įkalinimui (Dünkel, 2018; Nikartas, 2020). Elektroninis stebėjimas gali riboti nuteistųjų socialinius ryšius ir socialinę integraciją, sukelti gėdos jausmą bei stigmatizaciją (Payne ir Gainey, 1998; Gelsthorpe ir kt., 2007; Durnescu, 2011), todėl kyla klausimų dėl šios priemonės taikymo teisingumo, proporcingumo ir jos santykio su resocializacijos tikslais.

Lietuvoje intensyvios priežiūros mastas išaugo nuo 79 asmenų 2019 m. iki 2 727 asmenų 2024 m., o bendras stebimų asmenų skaičius 2024 m. pasiekė 3 476. 2025 metais šis skaičius kiek sumažėjo – elektroninis stebėjimas buvo taikomas 2 753 nuteistiesiems. Tokią elektroninio stebėjimo plėtrą lėmė teisi-

nio reguliavimo pokyčiai, kai 2019 metais Baudžiamajame kodekse intensyvi priežiūra buvo numatyta tiek arešto ir bausmės vykdymo atidėjimo, tiek laisvės apribojimo, tiek lygtinio paleidimo (ypač automatinio lygtinio paleidimo) atvejais.

Siekiant išanalizuoti šią praktiką, buvo įgyvendintas mokslo tiriamasis projektas „Stebimi: elektroninio monitoringo iššūkiai ir galimybės baudžiamosios justicijos kontekste“ (finansuotas Lietuvos mokslo tarybos, sutarties Nr. S-MIP-24-20). Tyrime derinta tarptautinių žmogaus teisių standartų bei Europos Žmogaus Teisių Teismo (EŽTT) jurisprudencijos analizė su kokybiniais empiriniais duomenimis. Laikotarpiu nuo 2025 m. rugpjūčio iki gruodžio mėn. atlikti 49 pusiau struktūruoti interviu su bausmių vykdymo sistemos dalyviais: 31 nuteistuoju, kuriam taikytas elektroninis stebėjimas, 10 teisėjų ir 8 probacijos pareigūnais.

Atliktas kokybinis tyrimas atskleidė nevienareikšmės nuteistųjų patirtis ir išryškino vadinamąjį institucinės patirties kontrastą. Lygtinai iš įkalinimo įstaigų paleisti asmenys elektroninį stebėjimą dažniausiai vertino teigiamai – kaip galimybę tęsti bausmės atlikimą laisvėje, sugrįžti į šeimą ir įprastą gyvenimą. Tuo tarpu pirmą kartą nuteisti ir įkalinimo patirties neturintys asmenys šios priemonės skyrimą priėmė skausmingiau, ypač tais atvejais, kai elektroninis stebėjimas buvo suvokiamas ne kaip reali alternatyva laisvės atėmimui, o kaip papildoma bausmė griežtinanti priemonė. Nuteistiesiems be kalinimo patirties ši priemonė gali tapti papildomu suvaržymu, keliančiu įtampą, gėdą ir socialinę izoliaciją.

Empiriniai duomenys parodė, kad apykojės dėvėjimas sukelia ne tik kasdienių buitinių nepatogumų, bet ir stiprių stigmatizavimo bei gėdos patirčių. Tyrimo dalyviai pasakojo apie nuolatinės pastangas slėpti apykoję po drabužiais, patiriamą nepageidaujamą aplinkinių dėmesį viešose vietose, socialinių kontaktų vengimą bei problemas ieškant darbo. Kai kuriais atvejais nuteistieji turi dėvėti net dvi apykojes – vieną, naudojamą probacijos tarnybos, kitą – policijos, taikomą intensyvios priežiūros kaip kardomosios priemonės tikslais.

Šios asmenų patirtys tyrime buvo analizuojamos per Europos žmogaus teisių standartų prizmę. Remiantis tarptautiniais standartais ir EŽTT jurisprudencija, elektroninis stebėjimas negali būti laikomas vien neutraliu technologiniu įrankiu. Ant kojos segima apykojė gali būti viešai matoma, todėl viešose erdvėse ji gali veikti kaip asmenį ženklinantis simbolis. Čia išryškėja paralelė su EŽTT bylomis dėl narvų ir antrankių naudojimo viešuose teismų posėdžiuose

(*Svinarenko and Slyadnev v. Russia; Gorodnitchev v. Russia; Hénaf v. France*): Teismas yra konstatavęs, kad priverstinis ir viešas fizinių suvaržymų naudojimas, kai jis nėra pakankamai pateisinamas individualiomis aplinkybėmis ir realiu asmens keliamu pavojumi, tam tikromis aplinkybėmis gali pažeisti Europos žmogaus teisių konvencijos (EŽTK) 3 straipsnį.

Tyrimo dalyvių patirtyse apykojė išryškėjo kaip simbolinis „skaitmeninis narvas“: viešose erdvėse nuteistieji susiduria su įtariais žvilgsniais ir papildomu apsaugos darbuotojų dėmesiu, todėl patiria gėdą ir kai kuriais atvejais vengia išeiti į viešumą. Elektroninis stebėjimas yra skirtas kontroliuoti asmens judėjimą ir buvimo vietą, todėl jo taikymas asmenims, kurių pakartotinio nusikaltamo elgesio rizikos nėra susijusios su judėjimu, buvimu tam tikrose vietose ar grėsme kitiems asmenims (pvz., kai kurių vairavimo neblaiviam ar finansinių nusikaltimų atvejais), kelia klausimų dėl tokios priemonės būtinumo ir proporcingumo. Projekto tyrėjų vertinimu, ilgą laiką taikomas, viešai matomas ir nepakankamai individualizuotas elektroninis stebėjimas tam tikrais atvejais gali priartėti prie žmogaus orumo pažeidimo ribos.

Tyrimas atskleidė platesnę elektroninio stebėjimo individualizavimo problemą. Plačiai ir rutiniškai taikoma technologinė kontrolė gali palaipsniui tapti standartine probacijos priemone, ne visada pakankamai įvertinant, kokią konkrečią riziką elektroninis stebėjimas turėtų padėti valdyti ir ar jo taikymas konkrečiam asmeniui yra būtinas. Tyrimo dalyvių patirtys rodo, kad toks „konvejerio“ principu veikiantis elektroninio stebėjimo taikymas gali silpninti priemonės suvokiamą pagrįstumą, mažinti nuteistųjų motyvaciją ir trukdyti resocializacijos tikslams. Elektroninio stebėjimo plėtra taip pat neturėtų nustelbti žmogiškojo probacijos darbo reikšmės: technologinė kontrolė gali padėti probacijos pareigūnams vykdyti priežiūrą, tačiau negali pakeisti individualaus darbo su nuteistuoju, jo motyvavimo ir pagalbos sprendžiant socialines problemas.

Tyrimas taip pat atskleidė technologinės kontrolės galimybių ribas. Elektroninis stebėjimas gali padėti nustatyti tam tikrus nustatytų įpareigojimų pažeidimus ir kai kuriais atvejais sudaryti sąlygas į juos greičiau reaguoti, tačiau pats savaime neužkerta kelio nusikalstamam elgesiui ar žalai kitiems asmenims. Probacijos pareigūnų interviu atskleidė, kad didelė dalis sistemos signalų nėra susijusi su tiesiogine grėsme asmens sveikatai ar gyvybei, o elektroninio stebėjimo veiksmingumas priklauso ir nuo tolesnio institucijų ar pareigūnų reagavimo į sistemos perduodamą informaciją. Todėl elektroninis ste-

bėjimas neturėtų būti savaime tapatinamas su realiu saugumo užtikrinimu. Jo tikslingumas priklauso nuo to, ar konkretaus asmens rizika apskritai gali būti valdoma kontroliuojant jo buvimo vietą, judėjimą ar kontaktą su tam tikrais asmenimis.

Kartu tyrimas atskleidė elektroninio stebėjimo sankirtą su resocializacijos tikslu. Nors elektroninis stebėjimas gali būti taikomas siekiant sudaryti sąlygas asmeniui likti bendruomenėje ir išvengti įkalinimo, tyrimo dalyvių patirtyse išryškėjo ir galimas desocializuojantis jo poveikis. Baimė dėl viešai pastebimo prietaiso ar netikėto jo suveikimo darbo vietoje gali sukurti papildomų kliūčių įsidarbinti bei išlaikyti darbo vietą, skatinti socialinę izoliaciją ir apsunkinti socialinių bei šeiminių ryšių palaikymą.

Reikšmingas tyrimo aspektas – fizinis prietaisų nepatogumas, skausmas ir psichologinė įtampa. Tyrimo dalyviai pasakojo, kad masyvi įranga trina odą ties čiurna, spaudžia sausgysles, sukelia tinimą, o dirbantiems fizinį darbą kai kuriais atvejais – ir žaizdas. Kai kurie tyrimo dalyviai taip pat nurodė kitus sveikatos sutrikimus, kuriuos jie siejo su apykajės dėvėjimu. Be fizinio diskomforto ir skausmo, nuteistieji pasakojo apie stresą dėl techninių trikdžių, pasikartojančių klaidingų signalų, vibracijų nakties metu ir būtinybės dažnai įkrauti įrangą. Tokios patirtys gali trikdyti miegą ir poilsį bei kelti nerimą dėl galimų nepagrįstų pažeidimų fiksavimo.

Ypatingą reikšmę tyrimo išvadose turi pažeidžiamų asmenų apsauga. Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacijoje CM/Rec(2014)4 valstybės narėms dėl elektroninio stebėjimo pabrėžiama būtinybė atsižvelgti į individualias stebimo asmens aplinkybes, o EŽTT praktikoje pripažįstama pareiga taikant laisvę varžančias priemones tinkamai įvertinti asmens sveikatos būklę, negalią ir kitą fizinį pažeidžiamumą (*Price v. the United Kingdom; Farbtuhs v. Latvia*). Įstatyminiai ir praktiniai saugikliai ypač svarbūs ligotiems, judėjimo negalią turintiems ar labai senyvo amžiaus asmenims, kuriems intensyvus stebėjimo režimas gali sukelti neproporcingų sunkumų. Priemonės taikymas nepilnamečiams kelia stigmatizavimo ir socialinio ženklinimo riziką. Tyrimas taip pat atskleidė lyčiai jautraus elektroninio stebėjimo įrangos dizaino poreikį. Standartizuota įranga gali nevienodai veikti skirtingus ją dėvinčius asmenis. Tyrime dalyvavusios moterys pasakojo apie estetinį diskomfortą ir aprangos pasirinkimo suvaržymus: būtinybę slėpti prietaisą po ilgomis kelnėmis, atsisakyti suknelių ar tam tikros profesinės aprangos, o tai gali sustiprinti patiriamą gėdą.

Remiantis aptartais tyrimo rezultatais, teikiamos šios **rekomendacijos**:

Lietuvos Respublikos Seimui ir Teisingumo ministerijai

- Baudžiamajame kodekse nustatyti aiškius intensyvios priežiūros individualizavimo kriterijus, siejant ją su pakartotinio nusikalstamo elgesio ir (ar) didelės žalos rizika, ypač kai ši rizika susijusi su asmens buvimu tam tikrose vietose, judėjimu ar grėsme kitiems asmenims.
- Numatyti didesnę Lietuvos probacijos tarnybos vaidmenį individualizuojant intensyvios priežiūros taikymą. Tais atvejais, kai sprendimą dėl intensyvios priežiūros priima teismas, turėtų būti sudaryta galimybė prieš priimant sprendimą gauti probacijos tarnybos vertinimą dėl elektroninio stebėjimo poreikio, jo sąsajos su nustatytomis asmens rizikomis ir praktinio taikymo tikslingumo.
- Riboti intensyvios priežiūros taikymą asmenims, nuteistiems pirmą kartą už nesunkius ar apysunkius ir nesmurtinius nusikaltimus, išskyrus atvejus, kai jos poreikį pagrindžia pakartotinio nusikalstamo elgesio ar didelės žalos rizika. Siūlytina Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 48 straipsnyje atsakyti bendros taisyklės laisvės apribojimo bausmės atveju taikyti intensyvią priežiūrą „paprastai“ bei nustatyti, kad intensyvi priežiūra taikytina tik tada, kai jos poreikis motyvuojamas asmens nusikalstamo elgesio rizikomis, susijusiomis su buvimu tam tikrose vietose, judėjimu ar grėsme kitiems asmenims.
- Baudžiamojo kodekso 75 ir 48 straipsniuose įtvirtinti pareigą teismui vertinti asmens amžių, sveikatos būklę ir kitas reikšmingas individualias aplinkybes sprendžiant dėl intensyvios priežiūros skyrimo.
- Siekiant riboti ilgalaikį intensyvios priežiūros taikymą asmenims, neturintiems didelės kriminalinės patirties, laisvės apribojimo bausmės atveju nustatyti standartinį trijų mėnesių intensyvios priežiūros terminą (analogiškai probacijos atvejams), numatant galimybę bausmę vykdančiai institucijai (Lietuvos probacijos tarnybai) jį pratęsti, kai to poreikį pagrindžia individualiai įvertintos aplinkybės.
- Atsižvelgiant į didelį nepilnamečių jautrumą stigmatizacijai, socialinei izoliacijai ir socialiniam ženklitimui, intensyvi priežiūra su elektroniniu stebėjimu nepilnamečiams paprastai neturėtų būti taikoma. Po 2024 m. balandžio 25 d. pakeitimo Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodek-

se neliko galimybės taikyti intensyvią priežiūrą nepilnamečiams bausmės vykdymo atidėjimo atvejais. Vis dėlto intensyvi priežiūra tebėra galima nepilnamečiams, nuteistiems laisvės apribojimo bausme. Toks teisinis reguliavimas nėra nuoseklus: intensyvi priežiūra išlieka galima taikant laisvės apribojimą, nors ji nebėra numatyta nepilnamečiams bausmės vykdymo atidėjimo atvejais. Atsižvelgiant į tai, siūloma BK 48 straipsnyje numatyti, kad intensyvi priežiūra nepilnamečiams netaikoma.

Rekomendacijos Teisingumo ministerijai ir Lietuvos probacijos tarnybai

- Siekiant apsaugoti žmogaus orumą ir mažinti neigiamą elektroninio stebėjimo poveikį, viešuosiuose pirkimuose nustatyti griežtesnius reikalavimus įrangos ergonomikai, patogumui, svoriui ir kuo mažesniai pastebimumui. Parenkant įrangą turėtų būti atsižvelgiama į skirtingą asmenų kūno sudėjimą bei vyrų ir moterų anatominius ir kitus su įrangos dėvėjimu susijusius skirtumus, skatinant technologinius sprendimus, mažinančius fizinį diskomfortą ir stebėjimo pastebimumą viešumoje.
- Užtikrinti, kad Lietuvos probacijos tarnybos sudaromi stebėjimo grafikai būtų derinami su socialinių įstaigų ir nakvynės namų vidaus tvarkos taisyklėmis.
- Numatyti aiškius reagavimo algoritmus nenumatytų situacijų atvejais (pvz., staigos artimojo ligos ar skubios pagalbos vaikui atvejais), kad būtini asmens veiksmai nebūtų automatiškai traktuojami kaip intensyvios priežiūros sąlygų pažeidimas.
- Persvarstyti gyvenamosios vietos neturėjimą kaip savarankišką elektroninio stebėjimo taikymo pagrindą ir šį kriterijų taikyti tik kartu su kitais reikšmingais kriminogeniniais rizikos veiksniais. Prieš skiriant elektroninį stebėjimą taip pat turėtų būti įvertinama, ar asmens gyvenimo sąlygos leidžia praktiškai laikytis elektroninio stebėjimo režimo ir tinkamai naudoti bei prižiūrėti įrangą.
- Sudaryti intensyvios priežiūros dienotvarkes taip, kad jos kuo mažiau trukdytų nuteistiesiems siekti resocializacijos tikslų, pvz., dirbti, užsiimti pozityvia laisvalaikio veikla, rūpintis vaikais, kitais šeimos nariais ar priklausomais asmenimis, palaikyti ryšius su artimaisiais.
- Institucijų planuose ir strategijose vengti formalių kiekybinių elektroninio stebėjimo plėtros rodiklių, kurie gali skatinti siekti nustatyto stebimų as-

menų skaičiaus ir šabloniškai taikyti elektroninį stebėjimą, nepakankamai vertinant individualų jo poreikį.

- Veiklos vertinime prioritetą teikti ne elektroniniu būdu stebimų asmenų skaičiumi ar naudojamos įrangos kiekybiniais rodikliais, bet priemonės veiksmingumo, resocializacijos ir taikymo kokybės rodikliais (pvz., kiek elektroniniu būdu stebimų asmenų atžvilgiu pradėta naujų ikiteisminių tyrimų, kiek asmenų pažeidė probacijos sąlygas, kiek jų įsidarbino ar išlaikė darbo vietą, kiek asmenų nustatytas pakartotinio nusikalstamo elgesio ir (ar) didelės žalos rizikos sumažėjimas, kiek atvejų, sumažėjus nustatytai rizikai ar išnykus elektroninio stebėjimo poreikiui, jo taikymas buvo nutrauktas arba sušvelnintas, taip pat kiek fiksuojama techninių sutrikimų ir su jais susijusių klaidingų pažeidimų signalų).

Rekomendacijos teismams ir Lietuvos probacijos tarnybai

- Vertinant elektroninio stebėjimo poreikį, atsižvelgti į realias technologinės kontrolės galimybes valdyti konkrečią nustatytą riziką. Elektroninis stebėjimas gali padėti nustatyti tam tikrus įpareigojimų pažeidimus, tačiau savaime neužtikrina nusikalstamo elgesio ar žalos kitiems asmenims prevencijos. Todėl jis neturėtų būti skiriamas vien remiantis abstrakčiu didesnės kontrolės ar saugumo poreikiu, neįvertinus, ar asmeniui nustatytos rizikos gali būti realiai valdomos stebint jo buvimo vietą ar judėjimą.
- Atsargiai vertinti ir ribotai taikyti naktinio buvimo namuose su elektroniniu stebėjimu skyrimą asmenims, nuteistiems už smurtą artimoje aplinkoje, jeigu dėl tokio režimo jie būtų priversti nuolat būti vienoje erdvėje su nukentėjusiuoju.
- Priimant sprendimą dėl elektroninio stebėjimo taikymo, vertinti asmens amžių, sveikatos būklę ir fizinį bei psichologinį pažeidžiamumą.
- Riboti priemonės taikymą sunkiai sergantiems, judėjimo negalią turintiems ar itin senyvo amžiaus asmenims, kai intensyvi kontrolė neproporcingai apsunkina jų gyvenimą ir sukelia papildomų fizinių ar psichologinių sunkumų, kurie nėra būtini siekiant baudmės tikslų.
- Riboti elektroninio stebėjimo taikymą tais atvejais, kai jis reikšmingai trukdytų siekti resocializacijos tikslų – pavyzdžiui, įsidarbinti, dirbti pamaininį ar naktinį darbą, mokytis ar dalyvauti kitose socialinei integracijai svarbiose veiklose.

- Skiriant ir vykdant elektroninį stebėjimą, vertinti priemonės poveikį šeimos narių interesams ir namų ūkio privatumui, siekiant išvengti neproporcingo poveikio kartu gyvenantiems šeimos nariams ir jų gyvenimo kokybei.

Literatūra ir šaltiniai

Mokslinė literatūra

- Dünkel, F. (2018). Electronic monitoring in Europe – a panacea for reforming criminal sanctions systems? A critical review. *Kriminologijos studijos*, 6, 58–77.
- Durnescu, I. (2011). Pains of probation: Effective practice and human rights. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 55(4), 530–545.
- Gelsthorpe, L., Sharpe, G., & Roberts, J. (2007). *Provision for Women Offenders in the Community*. London: Fawcett Society and Nuffield Foundation.
- Nikartas, S. (2020). Privatisation of criminal justice in Eastern Europe. In P. Bean (Ed.), *Criminal Justice and Privatisation: Key Issues and Debates*. Routledge.
- Nikartas, S. (2025). Commercialisation of punishment: Exploring the role of electronic monitoring of offenders. In S. Snacken, G. Cliquenois, I. Durnescu, D. Humblet, & E. Larrauri (Eds.), *The Routledge Handbook of European Penology* (pp. 294–309). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003367888-26>
- Payne, B. K., & Gainey, R. R. (1998). A qualitative assessment of the pains experienced on electronic monitoring. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 42(2), 149–163.

Europos Tarybos dokumentai

- Council of Europe, Committee of Ministers. (2014). *Recommendation CM/Rec(2014)4 of the Committee of Ministers to member States on electronic monitoring*. Adopted by the Committee of Ministers on 19 February 2014.

Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudencija

- Farbtuhs v. Latvia*, no. 4672/02, European Court of Human Rights, judgment of 2 December 2004.
- Gorodnitchev v. Russia*, no. 52058/99, European Court of Human Rights, judgment of 24 May 2007.
- Hénaf v. France*, no. 65436/01, European Court of Human Rights, judgment of 27 November 2003.
- Price v. the United Kingdom*, no. 33394/96, European Court of Human Rights, judgment of 10 July 2001.
- Svinarenko and Slyadnev v. Russia* [GC], nos. 32541/08 and 43441/08, European Court of Human Rights, judgment of 17 July 2014.